

Резюме на трудовете на

Д-р арх. Жечка Великова Илиева

Катедра „Архитектура и урбанистика“

Архитектурен факултет,

Представени за участие в обявения от ВСУ „Черноризец Храбър“

(Държавен вестник, бр. 23/ 14.03.2020 г.)

Конкурс за заемане на академична длъжност „Доцент“ по професионално направление

5.7. Архитектура, строителство и геодезия

1. Монография:

Илиева, Ж., Архитектурното наследство на Одесос-Варна VI в. пр. Хр. - XII в. сл. Хр., ИК "Геа принт", Варна, 2020, ISBN 978-619-184-038-0

Въведение

Според Закона за културното наследство от 2009 г. то обхваща нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност. България е носител на изключително богатство от недвижими културни ценности. Сред българските градове с богат архитектурен контюинитет се нарежда и Варна.

Необходимостта от проучването на архитектурното наследство на Варна е породена от дългата ѝ селищна приемственост. Градът е един от най-старите на територията на съвременна България. Възниква като древногръцка колония на милетски граждани около 570 г. пр. Хр. От I век сл. Хр. е в рамките на римската империя. Градът носи името Одесос повече от хилядолетие - до началото на VII век. Тогава е разрушен и изоставен след нападенията на авари и славяни. С името Варна градът се упоменава едва през 680 г. във византийските хроники.

Недвижимото културно наследство на Варна се състои от две неделими части – археологическо наследство и сграден фонд - културна ценност от XIX-XX век. Настоящото изследване насочва вниманието към археологическите културни ценности на Одесос - Варна, датиращи от възникването на града през VI век пр. Хр. до края на Първото българско царство. В период от повече от едно хилядолетие територията на града

постепенно се увеличава. Заселеното от милетски колонисти пространство първоначално е открито и по-късно се сдобива с градска крепостна стена. Нарастването на града води до разширяването на укрепителната му система и издигането на нови крепостни стени.

Архитектурното археологическо наследство на Одесос е неделима и значителна част от българската култура. То обхваща разнообразни артефакти, свидетелстващи за дългата строителна практика по нашите земи. Във връзка с опазването му България донякъде разполага с актуална правна, но не и политическа рамка за защитата му. В резултат проблемите нарастват лавинообразно. Факт е, че все още не са издадени всички подзаконови нормативни актове, предвидени в Закона за културното наследство (в сила от 2009 год.), които да осигурят прилагането му (резултат от Одит на Сметната палата).

В световен мащаб, културното наследство намира свои защитници още в дълбока древност. Едно от най-старите свидетелства е запазения и до днес египетския сфинкс, претърпял първата си консервация преди близо четири хиляди години. Интересът към тази тематика преминава с различна интензивност през почти всички европейски епохи. За България сведенията са свързани със законодателни решения от края на първото десетилетие след Освобождението. Теоретично са определени три периода в развитието и осъществяването на идеите за опазване на българското културно наследство:

- От 1888 год. до началото на 50-те години на XX век;
- От 50-те години на XX век до 1989 год.;
- От 1989 год. до днес.

Установено е, че главно в резултат от войните през първата половина на XX век 50 % от материалното културно наследство на Европа е изгубено. Този обществен ресурс продължава да е много уязвим и не подлежи на възстановяване при загуба на автентичността му. В национален мащаб причините вместо да намаляват – нарастват.

Ред са причините довели до унищожаването или до фаталното обезличаване на сградния фонд на Варна. Важното е да се спаси оцелялото от човешкото безхаберие и недоброжелателност. Колкото по-бързо – толкова по-добре, за да запази Варна останките от своя автентичен дух и специфична атмосфера и създаваният от стотици поколения архитекти и строители архитектурен пейзаж.

На територията на страната, декларираните недвижими културни ценности са общо 39 476, от които 19 438 са архитектурно-строителни, включително 355 от национално значение, а останалите - от регионално, местно, ансамбловое значение и за сведение. По-

малко от една четвърт от архитектурно-строителните недвижими културни ценности са с предоставен статут на културна ценност. Всички останали – 14 780 са само декларирани, без да са изучени задълбочено и да е направена оценка на качествата им на културни ценности. Липсва ресурсна обезпеченост. Дейността по опазване на недвижимо културно наследство не е осигурена с необходимото количество и качество човешки ресурси. На практика няма връзка между числеността на служителите в Националния институт за недвижимо културно наследство и Министерството на културата с броя на недвижимите културни ценности и изпълнението на нормативно определените функции.

Първа глава:

История и състояние на „Архитектурно-Археологически резерват Одесос – Варна. Законодателни и административни разпоредби.

Безспорен е културният потенциал на недвижимото наследство на Варна и периферията му. На територията на града, извън обхвата на „Архитектурния и археологически резерват Одесос–Варна” и в близките околности са регистрирани общо 112 археологически паметника. Заедно със сградния фонд – КЦ техният брой надхвърля 750. Археологическият и естетически потенциал на община Варна включва разнообразни ценности от античността до средата на ХХ век. Градската среда е с богата историческа стратиграфия, което определя принадлежността ѝ към европейските културноисторически ценности.

Динамиката на промените, свързани с процесите на урбанизация, нанасят значителни щети върху археологическите обекти - културно-историческа ценност. През последните три десетилетия, както и в другите големи български градове, усвояването на нови територии е хаотично и разпокъсано. Новото строителство и подмяната на амортизираните инфраструктурни обекти от централните градски части водят до постепенна загуба на традиционния облик и характер на града. Нарушават се микроклиматичните, функционалните и санитарно-хигиенните характеристики на жизнената среда. В резултат качество на живота е влошено, а принадлежната стойност на градската среда като цяло намалява. Това създава условия за възникване на конфликтни ситуации при опазване на културноисторическото наследство на община Варна. Такива са и резултатите от анализа и оценката на специфичните особености на конфликтите при опазването и защитата на културноисторическото наследство (КИН) на община Варна, направени преди близо десет години. От дистанцията на времето може да се приеме, че

местната власт, макар и много бавно започва да се справя с част от проблемите на опазването.

Вече са изминали повече от 45 години от реализирането на идеята за законово опазване на КИН на града. Създаден е списък на археологическите и архитектурни недвижими културни ценности в резервата. Назначен е споменатият в инструкцията архитект, отговарящ за поддържането на документацията и провеждащ перманентен контрол и мониторинг на обектите, включени в списъка. Създаден е филиал на Националния институт за паметници на културата. Положено е началото на архив с досиета на НПК, който в последствие остава недовършен и никога след това не е актуализиран цялостно.

При разискването на проблема за опазване на археологическото архитектурно наследство на Одесос на първо място възниква въпросът: Защо е необходимо да го защитаваме и от кого? Изминалите тридесет години доказаха нерадостния факт, че никакви закони и административни разпоредби не са в състояние да попречат на атаката на частния и инвеститорски интерес. Предателството започва с отношението демонстрирано от общинската администрация. Местната власт събаря няколко къщи със статут на паметници на културата с идея на мястото им да бъде построен Търговски дом. Оттогава това място в сърцето на археологическия резерват „Античен град Одесос - Варна” е останало като грозна дупка, погребана в саморасла зеленина в центъра на града.

Следващото погазване на законовите актове от общинската администрация е през 1992 г. Съкращава се длъжността „архитект на Архитектурно – Археологически резерват Одесос – Варна” към Регионалния исторически музей. Длъжността е упомената като задължителна за управлението и контрола на НКЦ в резервата. Абдикирането на Община Варна от грижата за архитектурното наследство е последвана от бързата загуба на общинска собственост, която в предходните 45 години не е обвързана с необходимите документи поради презумпцията, че тя завинаги ще остане държавна.

Съкращаването на длъжността архитект на Резервата води до липса на мониторинг на състоянието на НКЦ. По-голямата част от тях са жилищни и жилищно-търговски сгради, издигнати върху археологическите останки на античния и средновековен град. С възстановяването на собствеността след 1989 г. започва активна строителна дейност на територията на резервата. От своя страна собственици и наематели започват несъгласувани с НИПК преустройства на сградния фонд - НКЦ.

С цел загуба на архитектурна ценност, много от тези сгради съзнателно са изоставяни и поради липса на поддръжка започват постепенно да се рушат. Собствениците на такива

имоти съзнателно не се грижат за устойчивостта им и състоянието им и изчакват появата на необратими конструктивни повреди. За целта на места прозорците нарочно са оставяни отворени, за да се промократ, изгниват и срутват междуетажните конструкции. И защо не? Десетилетия собствениците не плащат данък сгради, но никой не ги санкционира за безстопанственост, а парцелите в централната градска част са скъпи. Но статутът на сградите е спънка за реализирането на значителни печалби от продажбата им. Това е пътят изминат до официалното сваляне на значителен брой сгради от списъка на НКЦ в Резервата.

Според Правилника, при издадено разрешително за строеж в Резервата, инвеститорът е длъжен да уведоми ръководството на Археологическия музей три дни преди започване на изкопните работи. Но в първите няколко години след 1989 г. нареждането не винаги е спазвано, защото в повече от случаите на дълбочина над 4 м от сегашната уличната настилка се достига античното ниво на града. На места дълбокият културен слой затруднява пълноценните археологически проучвания. Въпреки стабилната юридическа защита, по това време решенията за опазване и защита на резервата са забравени за дълго.

В градовете с дълга селищна приемственост провеждането на теренни проучвания винаги е съпроводено с трудности. Обичайно, в условията на спасителни археологически разкопки, при които инвеститорите задължително бързат, археолозите нямат възможността да работят без да им се оказва постоянен натиск.

В създадената ситуация от 1992 г. мониторинг няма, няма и общинска структура, която да поеме управлението на Резервата. От списъка са свалени повече от 180 сгради. Поради липса на средства от страна на МК е прекратено започнатото от арх. Зоя Червенкова (НИПК) документиране на декларирани паметници на културата – недвижима културна ценност. След 1989 г. е преустановено и функционирането на варненския филиал на НИПК.

Изброеното по-горе става в условията на действащото българско законодателство. Нещо повече – в края на 2000 год. на Общинския съвет на Варна е предложено възстановяването на длъжността архитект на Резервата. Очевидно предложението не е гласувано от Съвета. Липсата на мониторинг и контрол на сградния фонд в охраняваната територия продължава и в следващите години, независимо че такъв е заложен в статута на Архитектурно-археологическия резерват Одесос-Варна.

Нормативната уредба за управление и развитие на недвижимото културно наследство, отнасяща се териториално както за областта, така и за Варна не надхвърля 2020 г. Какви

са насоките, в които ще работи общинската администрация през следващия период и колко дълъг ще бъде той все още не са оповестени (към средата на май 2020 г.).

В процеса на ОКН и управлението му са ангажирани много държавни, областни и местни институции. Той е сложен и изисква системност в дейностите и разнопосочна компетентност. НИНКН е в процес на разработване на стратегия за ОКН, но е факт, че администрирането в тази сфера е изключително тромаво. Създадените специфични норми са с твърде неясни изисквания. За ускоряване на процесите и в известен смисъл за прехвърляне на отговорността, държавата делегира права на местната власт за управлението на ОКН. За целта, в община Варна вече функционира Дирекция „Недвижимо културното наследство”.

Градът е важна курортна и туристическа дестинация, за което способства богатото ѝ културно-историческо наследство и ресурса от разнообразни недвижими културни ценности. За съжаление, в последните тридесет години Варна загуби автентичното усещане за място. Много от привлекателните стилни сгради по централните улици не се поддържаха в последното десетилетие и видимо западнаха. Средата вече не осигурява съпреживяване и взаимодействие между жителите и гостите на града. Едва в последните две години Община Варна предприе интензивни мерки за подобряване на градската среда и културния пейзаж.

Основен конфликт при опазване на културното наследство, който не винаги ясно се осъзнава, са мащабните строителни дейности в историческото ядро на града. Населеността, жизненото равнище, броят и сложността на строителните проекти постоянно нарастват при същите градоустройствени параметри. Средата на обектите на културно-историческото наследство е била оразмерена за условията на живот на жителите и гостите на курортния град от миналия век. Новите сгради, заменящи старите двуетажни постройки, значително променят характеристиките на средата и я отдалечават от автентичния ѝ облик – обект на опазване. В резултат от институционалната несъгласуваност при приемане и прилагане на нормативни актове те израстват в непосредствена близост до археологическите обекти.

Историческият център на Варна запазва в общи линии средновековната си градоустройствена структура почти до първите десетилетия на ХХ век. Характерната неправилна геометрия на кварталите също все още е запазена. Тесните улици и преди всичко цялостният характер и излъчване на резервата изискват ненатрапчива, деликатна и съподчинена на опазваната среда съвременна архитектура.

Известно е, че от момента на разкриване и излагане на атмосферни условия археологическото наследство започва да се руши. Скоростта на разрушаване зависи от характеристиките на оригиналните материали и състоянието на средата, в която са експонирани обектите и находките. Отрицателни за опазването му са и резултатите от забавената реакция при предприемане на необходимите мерки за преодоляването процесите водещи до физическа деградация на археологическото наследство. Пагубно е влиянието на нарасналия автомобилен трафик и съпътстващите го последствия. Налице са разрушителни вибрации, динамични товари, агресивна атмосфера с вредни емисии и недостига от места за паркиране. Възниква явен конфликт на интереси. От едната страна на проблема са хората, обитаващи или ползващи по един или друг начин територията на Резервата. В ежедневните си дела и отговорности те не се замислят за ефекта върху другата страна - паметниците на културата, които, освен разрушителните процеси по фасадите си, се „задушават” от автомобилния поток и паркирали превозни средства.

Още през 2003 г. за община Варна има разработена от арх. Красимира Вачева кратка програма за опазване на архитектурното наследство на града. В нея са заложени някои дейности, подготвени и отчасти изпълнени до известна степен в предходните 2-3 години. В споменатата програма е предвидена широка гражданска подкрепа, както и подкрепата на Общинския съвет.

Програмата предвижда да се изведат на преден план в културната политика на Общината значението и достойнствата на археологическото НКН. Основна задача в тази насока е чрез лостовете на местната власт да се популяризират и социализират някои общодостъпни археологически паметници, а други да се адаптират за нови функции. Идеята на тази програма е да се постигне трайно опазване на археологическото НКН и да се осигурят условия за устойчивото развитие на проучването му.

Очакванията за резултата от постепенното изпълнение на тази програма е да се преодолее „локалното”, еднозначно приемане на обектите и да се осмисли наследството като система, цялостно проникваща в организма на града. Днес, почти две десетилетия от споделените с местната власт добри намерения, е наложително да се анализират специфичните особености на конфликтните ситуации при опазване на археологическото наследство на Варна.

Издигането на българското културно наследство до един от основните държавни приоритети е залог за опазването му. Една от вложените в представената по-горе програма е, че специализираното висше образование е инструмент за усвояване на методика за

изучаване и създаване на устойчиви модели, водещи до съхранена автентичност на архитектурното наследство. И ако държавата е далече от тази идея, то науката и професионалистите са тези, които трябва да я подтикнат по този път. В противен случай културното ни наследство е мъртъв капитал, а това е сигурен белег за упадъка на обществото ни.

Напоследък комерсиализмът и безотговорността обхванаха немалка част от българските архитекти. До скоро подтиквани от някои български историци, те дадоха своя дан в погубването на автентичността на много археологически обекти. Свидетели сме на това нелицеприятно дело, породено от: "Тук има едни пари, които спешно трябва да усвоим ...". Макар и по друг повод бе написано, че хищникът на алчността се храни с история и преформатиране на човешките ценности. Въпросът е дали само липсата на хляба насъщен е погубила професионалния морал. И само тази ли е причината? Проблемът не е еднозначен.

Една от причините се корени в образователната ни система, както и в липсата на практика на археологическия терен. Днес мнозина се опитват да се домогнат до разрешително да боравят с археологически културни ценности, без да има действащ механизъм, доказващ убедително наличност на професионални възможности. Колко от колегите, които тръгнаха на абордаж към археологическите културни ценности са "помирисвали" някога археологически разкопки или са били на такива за повече от броени часове? Колко от тях са изготвили собствена изходна документация, за да познават спецификата на обекта и да не издевателстват над оригинала? Колко от тях имат изграден усет за атмосферата на обектите според местоположението им, историческата им значимост и епохата, която ги е създала?

На фона на тази кратка ретроспекция непременно трябва да се отбележи, че единствено в Магистърската програма по опазване на културното наследство на Варненския свободен университет се провежда практика на археологически терен с поставяне и решаване на реални задачи. Предоставя се възможност да се разработват проекти за конкретни археологически обекти.

Изложеното до тук подчертава, че във Варна вече има млади архитекти, които са с необходимата образователна и начална практическа подготовка. Този факт е залог, че в близките години архитектурното наследство на Варна ще бъде обгрижвано според правилата от хора, които го ценят и държат то да се съхранява с любов и разбиране.

Втора глава:

Исторически предпоставки. Преглед и резултати от археологическите проучвания на архитектурата в Одесос-Варна.

Археологическите проучвания във Варна, включващи наблюдения и разкопки, датират от повече от 100 години. Началото им полага чехът Карел Шкорпил (1859-1944), заслужено определян за доайен на българската археология. Той работи във Варна съвместно с брат си Херман (Херменегилд, Херменгилд 1858-1923) от 1904 г. до смъртта му през 1923 г. Братята живеят дълги години в България и основават Варненския археологически музей (1888) и Варненското археологическо дружество (1901). Карел е директор на музея от 1915 година до смъртта си, а Херман 17 години е несменяем председател на Варненското археологическо дружество. На тях дължим локализирането и първите описания на археологическите обекти и останки във Варна и околностите на града до 1944 г.

Във времето на системни археологически проучвания, доста от находките недвижими културни ценности на Варна са останали непубликувани. Причините са много и различни, но основните са поради оскъдната информация, която са давали на проучвателите си. Други се споменават от тях бегло и по друг повод.

Територията на съвременния град има богат контюинитет. През изминалите 2570 г. от създаването му са натрупани множеството напластявания от архитектурно-строителни останки. Масивното строителство, започнало през последното десетилетие на XIX - началото на XX век и най-вече от последните 70 г. пречи на откриването и запазването на античните находки. Създалият се във времето културен слой лежи под съвременното улично ниво от 4 до 8 м (на места). Разкопките в града рядко са били извършвани на предварително предоставен терен. В останалите случаи археологическите проучвания са спасителни. Най-често те са съпроводени от конфликти с различно естество и множество компромиси, често за сметка на старините.

Установено е, че Варна е един от най-старите градове не само в България, но и в цялото Черноморие. Създаването на селището е резултат от изселническите движения в Егейска Гърция (средиземноморския бряг на Мала Азия), наричани „Велика Гръцка колонизация”. Античният град - колония е основан от малоазийски изселници от йонийския град-държава Милет през втората четвърт на VI век пр. Хр., които го назовават Одесос. Предвид произхода на гръцките колонисти (Милет) със сигурност може да се предполага, че от V век пр. Хр. нататък градоустройствената схема на Одесос е ортогонална. Тази система е въведена от милетския архитект Хиподам и без да се вземат предвид

особеностите на терена е била прилагана в малоазийските елинистични градове. През античността и средновековието в Одесос-Варна освен елини в него са живели траки, малоазийци, римляни и заселници от много други етноси. Изборът на терен за издигането на нов град през античността е подчинен на няколко основни изисквания.

Най-ранната открита до сега фортификация е отбранявала Одесос от север. Останките ѝ се проследяват северно от ул. „Архимандрит Филарет” в участъка от ул. „Мусала” до ул. „Воден”. Издигната е в типичния за елинистичната епоха сух квадрат градех, наречен по-късно от римляните *opus quadratum*. Конструкцията е монументална и много качествено изградена. През елинистичната епоха градът се разширява и получава следващата по хронология крепостна стена, датирана II-I век. Крепостните стени на античния град са съборени през I в. пр. Хр. в резултат на похода на гетите срещу понтийските градове. Сред най-пострадалите между тях се сочи и Одесос. Фрагмент от наречената от М. Лазаров елинистично-римска стена разкрита от него през 1983 г. в двора на НТС също носи белезите на значително преустройство. В проучения участък голяма част от квадратите са сполии със запазени отвори за скоби тип „лястовича опашка”, но вече споени с хоросан. Независимо от археологическите свидетелства за постепенното разширяване на територията му, през цялото време градът запазва градоустройствените си преимущества.

След преместването на столицата на Римската империя във В(Б)изантион – Константинопол, Одесос добива нов тласък в развитието си и територията му е разширена отново с 50 до 100 м. Изградена е нова крепостна стена и настъпват промени в градоустройството.

До 2019 г. не е известна нито една от античните порти на Одесос. Тогава, при разкопки по трасето на ул. „Цар Симеон I”, се откри част от югозападната фортификационна система и първата засега порта на града. Строежът и периодът са римо-византийски. Изградена е през римската епоха и с реконструкции е продължила да съществува до края на VI, началото на VII век. Още през 1982 година проф. Михаил Лазаров е правил проучвания в района (ул. „Цариброд“) и тогава е открита част от крепостна стена. На същото място се установява една византийска стена, която частично ляга върху елинистическо-римската. Тя е със направление на запад по посока ул. "Заменхов“ и се проследява около 20 метра. Анализът на всички описани останки дава основание да се приеме, че това е една от портите на античния Одесос.

Най-значителните останки в Одесос са от разположените в южната му част Големи и Малки терми. Първите са издигнати по времето на император Септимий Север. Строителството и експлоатацията им са в рамките на малко повече от 80 години (края на II-III век). Сградата е със забележителни за европейските римски провинции размери – втора по големина след термите на Аугуста Треверорум (столица на провинция Белгика, дн. Трир) и най-голямата на територията на Балканския полуостров.

Още една късноримска баня е в процес на проучване (2018-2020). Параметрите ѝ все още не са установени. Останките сградата са открита на терен за строеж на ул. „Софроний Врачански“, на територията на Резервата. В първоначалния си вид, при построяване ѝ вероятно в началото на V век, сградата със сигурност е била баня. По-късно е била преустроявана. Тогава може би е функционирала и като градско водохранилище или градска чешма (nymphaeum). Сградата е била богато украсена.

Пространния интерес на братята Шкорпил към старините и в частност археологическите паметници засяга и водните съоръжения на римския Одесос. Описанията им са сравнително кратки и не съдържат много информация. Но пък за сметка на това приложените планове са детайлни и изключително полезни и до днес. Вододайният район на Одесос-Варна е разположен върху южния и източния склонове на Франгенското плато. Известен е каптаж „галериен“ тип с дължина 52 м, ширина 0,6 – 0,8 м и височина 1,5 м. В него се събират води от изворите “Теке Караач” и “Соук–Сулар”, западно от с. Каменар, до р. Плана дере. Дъното му е настлано с тухли, а покритието му е от плочи. На различни места в територията на античния град в продължение на последните 120 години са разкривани различни по вид и градеж водни съоръжения – кладенци, зидани водопроводи, водопроводи от керамични тръби, керамични утаители, каменни водни разпределители, акведукт и водонапорна кула.

За първи път във Варна се откриват останки от главен акведукт на Одесос. В разкритата част са установени три строителни периода. Първият се отнася към IV век, когато едновременно със строежа на крепостната стена е бил построен и акведукта на късноантичния Одесос. Предполага се, че той е довеждал водата в града от няколко водосбора от Франгенското плато. Вторият строителен период се отнася към времето от края на IV век и началото на V век. Новият водопровод върви успоредно покрай западната страна на стария. Положен е чрез издълбаване на легло в него. Последният обект от разкритата система на акведукта е кладенец. Най-вероятно от османската епоха. Изграден от добре подбрани камъни с малки и средни размери, които са подредени прецизно в

редова зидария. При изграждането на този кладенец е бил разрушен сектор от западното лице на акведукта.

При изкопни работи за ново строителство, на ул. „Иван Вазов № 10“ през 2013 г., работниците попадат на част от късноантичната крепостна стена на Одесос. Трасето ѝ пресича строителния изкоп от североизток на югозапад. В западния профил на изкопа са запазени част от крепостна стена и плътна кула с фронт на северозапад. Пред кулата в профила ясно си личат следите от дере или ров, на тогавашния терен, от времето на фортификационното съоръжение. Дълбочината стига до основата на съоръжението, сега запълнена с пясък.

Недалече от северната крепостна стена през 1860 г., при строежа на стария конак е открита късноримска гробница-мавзолей от IV век. Повторното разкриване на засипаната сграда е извършено през 1912 г. от Варненското археологическо дружество под ръководството на братя Шкорпил. Друга раннохристиянска гробница е открита през XX век в западната част на изкопите за строежа на Полиграфията. Съхранена е под бетонна плоча до строителството на хотел Голдън Тюлип. При изграждането му, плочата е разрушена и гробницата е експонирана във фойетона хотела.

На улица „Йоан Екзарх“ са намерени останки от сграда, която е строена по едно и също време с Римските терми и е вторият най-голям открит обект след тях от античния град Одесос. Стените са с дължина съответно около 100 и 20 метра. Разкритото правоъгълно помещение вероятно е било използвано за съхранение на зърно (horreum).

Античната улица е с направление северозапад – югоизток по посока ъгъла на ул. „Княз Борис“ I и ул. „Драгоман“. Павирана е с големи добре прилепващи един към друг каменни блокове. В един от блоковете на настилката е запазен кръгъл отвор. По периметърът му има монтажен фалц за капак. Кръгли или квадратни в план отвори, затваряни с каменни капаци са обичайни за римската улична система. Те са с ревизионна функция и позволяват достъп до градската канализация. Още един участък от антична улица е локализиран през 2003-2005 г. във връзка с ново строителство на ул. „Цар Калоян“ № 10 и 12. Мястото на строежа се намира непосредствено на север от Римските терми на Одесос. По време на разкопките е установено, че вследствие на многобройни намеси през вековете на това място няма непокътнати културни пластове. При проучването е разкрито част от трасето на декуманус с незначително отклонение от посоките на света (североизток-юго-запад).

На градската територия на днешна Варна са известни следните ранновизантийски църкви: Базиликата на ул. „Хан Крум“, известна като Епископската базилика, е най-големият и

представителен раннохристиянски храм в района на Варна. Разкрита е случайно през 1914 г., а сондажно е проучена през 1949 г. Паметникът е изцяло разкопан археологически в периода 1969 – 1973 г. Чрез направените археологически проучвания се установява, че базиликата е изпълнявала функциите на главен епископски храм на раннохристиянския Одесос. Базилика на ъгъла на ул. „Цар Симеон“ и ул. „Козлодуй“, която е доста голяма, но поради гъстото градско строителство през XIX – XX в. е силно разрушена. Проучена е през 1973 г., след като е разкрита при изкоп за строеж на сграда. Заради малките размери на изкопа са проучени само незначителни части от централния и южния кораб. Въпреки това, е установено, че базиликата е със значителни размери, вероятно трикорабана, и е претърпяла преправки. Базиликата на ъгъла на ул. „Цар Калоян“ и „Княз Дондуков“ се е намирала в непосредствена близост североизточно от римските терми. За съществуването ѝ се разбира, след като при строеж на жилищна сграда през 50те години са забелязани масивни зидове на антична постройка и мраморна колона с релефен кръст. Разкопки не са направени. Разкрити са още базилики: Базилика под сградата на ул. „Св. Климент“ № 18 е проучена през 1963 г.; Базилика на ул. „Цариград“ и ул. „Цар Симеон“; Базилика на ул. „Сан Стефано“ и ул. „Черноризец Храбър“; Базилика на ул. „Поп Богомил“ и Базиликата в местността „Пиринч тепе“.

Освен останки от култови постройки, на територията на античния град са разкрити частично две атриумни жилища. Едното е достъпно - в района на Малките терми, а другото – в изкопите за строителство на нова сграда на бул. „Приморски“ не е съхранено.

Следващите два обекта, които са включени в изследването са били някога в близката околност на Одесос – Варна. И двата са манастирски комплекси и всеки по своему е уникален. Прякото им значение за религиозния живот в града е несъмнено, въпреки че са били извън градската стена.

В околностите на Одесос е имало манастирска общност и районът е бил нещо като ранна Света гора (мнението на Ал. Минчев). Според него за това свидетелстват откритите десет християнски сгради от V и VI век, които са се намирали между античния град, Галата и Белослав. Манастирски комплекс е имало и в местността Боровец, където се проучва базилика. На североизточния склон на възвишението Джанавара, недалеч от южния бряг на Варненското езеро и над варненския кв. „Аспарухово“ са намерени археологическите останки от раннохристиянска църква. Откриването ѝ дължим на братя Шкорпил. Разкопките започват в началото на миналия век, но се провеждат основно от Х. Шкорпил, един от Създателите на археологическата наука в България. В област Варна няма запазени много раннохристиянски мозайки, а повечето оттези, които са проучени, не са

публикувани или са публикувани недобре. За едната допреди няколко години се е знаело само, че съществува, а публикуваните данни за втората са били непълни и датирването ѝ е неправилно.

В началото на XX в. основоположникът на българската археология Карел Шкорпил локализира манастирски комплекс наречен "Теке Караач" (Текето на черните брястове). През 1921 г., той описва местоположението му така: „Оставаме учудени от гледката, която се открива оттук. Под нас като на длан се гледа цялата Варненска долина със светлото езеро, тъмното море и с града Варна. Разкошна местност! Най-вероятно високата тераса на южните склонове на Франгенското плато е била избрана за построяването на манастира поради две практични причини: по-слабия наклон от север на юг в сравнение с другите тераси и близостта на водоизточник от Римската епоха.

Последният обект на изследването е Аспаруховият вал. Първите проучвания отново дължим на братя Шкорпил. Според официалната историография, след българо-византийската война от 680-68 година Аспаруховите българи трайно се установяват във византийската провинция Долна Мизия или днешните североизточни български земи. Скоро след това те започват изграждането на единна отбранителна система от землени валове, ровове и лагери, опасващи границите на новата Българска държава. Въпреки различните хипотези, археологическите и сравнителните анализи недвусмислено доказват българският произход на вала. Той е част от единна отбранителна, противодесантна система. Дългият Аспарухов вал е единственото укрепление, защитаващо „т. нар. Варна, близо до Одесос“, която без съмнение е част от българската държава още от създаването ѝ.

Трета глава:

Актуално състояние на архитектурното наследство на Одесос-Варна (VI в. пр. Хр.- XII в. сл. Хр.)

Българските земи имат толкова древна строителна култура, че в тях трудно могат да се намерят селища, които да принадлежат само на една историческа епоха. Поради това селищните структури са съставени винаги от няколко различни архитектурни пласта и са сложни и трудно разчленими. Честите смени на владетели, форми на управление, икономически и културни системи и административен статус са предизвикали непрекъснати промени в начините на заселване и, разбира се, в структурата и големината на селищата. Всичко това прави невъзможно анализирането на развитието през определен

исторически период без проследяване на връзките с предшестващите го епохи, и то в доста широки времеви граници.

Високата степен на развитие на съвременното общество от началото на XXI век застрашава равновесието не само на околната среда. Тя поставя в риск и архитектурното наследство като страна в противопоставянето между историзма и съвременното на обществото. Случващото се през последните няколко десетилетия показва, че да се направи скок от знанието към разбирането на опазването на архитектурното наследство в много от случаите е мисия невъзможна.

Истината е, че всяка епоха и всяко населено място градят бъдещите си руини. Селищната приемственост оставя сложно преплитачи се културни пластове особено в по-големите градове. Хилядолетната история на града възникнал във Варненския залив е доказателство за състоянието и проблемите, които възникват от наслагването на архитектурни останки. Днес, повече от всякога, Варна оправдано е интегрирана в културно-историческото пространство на Европа, благодарение на своето богато културно наследство.

Многобройни са случаите от недалечното минало, а и от преди това, когато поради липса на мониторинг излезлите в изкопите за ново строителство архитектурни останки заминаха към сметищата. Факт е, че будната гражданска съвест спаси една част от това наследство попаднало под кофата на багерите. От по-възрастни колеги се знае за разкрити сводове в парцел надолу от Големите римски терми, за натоварени и изнесени към сметището в с. Въглен тела на антични колони, капители, каменни саркофази и други детайли. Очевидно е, че тясното преплитане между интересите на инвеститори и проектантите „смазва“ стремежа към знание и уважението към миналото на Варна.

Намесите в архитектурния образ на резервата са в резултат от процедирането на локални ПУПове, с формални работни устройствени планове. Те са без задълбочени изследвания и без оценка за приноса на новия обект в цялостното възприятие на комплексната наситена с различни културни пластове среда. Те са пример за незаинтересованост по отношение средата на проектиране. Тези локални, единични намеси са изключително вредни. Като цяло, те компрометираща и продължават да компрометират средата. Характера на новото строителство демонстрира неспособността на варненското общество да опази самобитното и неповторимо богатство на града си. Малцина си дават сметка, че така се намалява принадлежната стойност на стария град и на Варна като цяло.

Една от причините за некачественото проектиране в сферата на археологическото наследство се корени в образователната система, както и в липсата на практика на

археологическия терен. Днес всеки се опитва да се домогне до разрешително да борави с архитектурни културни ценности, без да има действащ механизъм, доказващ убедително наличност на професионални възможности.

Единствено в Магистърската програма на Варненския свободен университет наред с архитектите се обучават строителни, ВиК и ел. инженери. Те също участват в провежданата практика на археологически терен и работят по решаването на реални задачи. Предоставената възможност да се разработват проекти за конкретни археологически обекти позволява да се създадат на място, а и по-късно интердисциплинарни колективи.

Съвременното състояние на археологическото наследство на Варна свидетелства, че мерките за опазването и популяризирането му все още не са системни и на необходимото за XXI век ниво. Обектите му оживяват и онагледяват разказа и историята зад тях. Те са нещо повече от култура, образование и естетика. Акцентът трябва да попадне върху насърчаването на националното и местно измерение на обектите и предоставянето на достъп до тях. Това включва организиране на широк спектър от образователни дейности, особено за младите хора. Обектите на археологическото наследство на Одесос-Варна могат да се ползват самостоятелно или като част от мрежа. Посетителите могат да получат истинско усещане за обхвата и мащаба на това, което то може да предложи и какво е постигнало социализирането им.

Заключение

Погледът към архитектурата в археологическото наследство на Варна е нова тема. От една страна това наследство се категоризира като недвижима културна ценност, а от друга е обект на проектиране със защитна и социална насоченост. Селищният контюинитет на града създава обичайните проблеми не само при археологическото му проучване, но и при опазването на автентичността му и съхраняването на среда му.

Изследването е опит да се подложат на анализ и оценка специфичните особености на конфликтите при опазването и защитата на археологическото наследство, състоянието на проучването и съхраняването му и реалния му обем на територията на община Варна. Важно бе да се оцени нивото на запазване на автентичността.

През целия над стогодишен законодателен опит на България всеки един правнонормативен документ предвижда напълно равен достъп и равнопоставено отношение към културните следи. Чрез правото на равен достъп до културните ценности

се защитава и друго човешко право - правото на знание - за самите следи, за историята и за културата, към които те принадлежат. Особено внимание заслужава една характеристика на културните ценности, която е задължително условие за осъществяването на това човешко право – автентичността.

Ако историческите ценности не са автентични, не са истинни следи за културата от миналото, те се превръщат в измислица или дори фалшификат, а знанието, което те излъчват, в измама. През последните 10-20 години поредица от псевдореставрации показват, че подобна измама е не просто възможна. Тя дори е аплодирана от обществото, а понякога и подкрепена от институциите, отговорни за наследството.

Защитата на археологическото наследство би могло да се обвърже директно и с още едно човешко право – правото на качествена среда за живот. Именно културното наследство придава специфични качества на жизнената среда – прави я уникална и разпознаваема. Разбира се тези определения биха могли да се свържат само с една добре обгрижвана и поддържана историческа среда. Именно затова ситуацията на занемара и унищожаване на археологическите ценности или на тяхното компрометиране чрез агресивна към контекста съвременна строителна намеса се възприема като посегателство върху жизнената среда, върху нейната историческа памет, върху човешкото право на собствено, неповторимо усещане за място.

Една от най-важните съвременни тенденции в областта на наследството е утвърждаване на ролята на културното наследство като ресурс за устойчиво развитие и повишаване качеството на живота. Целта е живото наследство да се превърне в стимул за социална и икономическа активност.

Културното наследство е универсална ценност за нас като хора, общности и общества. Важно е да го съхраняваме и предаваме на бъдещите поколения. Може да гледаме на наследството като на нещо „от миналото“ или на нещо статично, но то всъщност се променя, когато си взаимодействаме с него. Нещо повече, археологическото наследство ще играе голяма роля в изграждането на бъдещето не само на Варна, но и на България.

2. Книга по дисертационен труд

Илиева, Ж., Регионални форми на сецесиона в архитектурата на Варна - сравнителни характеристики при детайлното формообразуване, ИК "Геа принт, Варна, 2020, ISBN 978-619-184-037-3

Въведение

Сецесионът е направление в изкуството и начин на живот, който се проявява между 1885 и 1910 г. в Европа, САЩ и Канада. Неговите своеобразни символи оформят съвършено нова естетическа линия. Тя е създадена в резултат на появата на железобетонните конструкции и на новите технологии за обработка и огъване на металите. От безспорно значение е и въвеждането на машинното изработване на мебели и предмети за вътрешно обзавеждане, както и новото осмисляне на стъклото и стъклената пластика. Домът на „Виенският сецесион“ (Австрия), Айфеловата кула (Франция), Саграда Фамилия (Испания) са примери на нови по външния си вид и функционалност сгради и интериори, които привличат вниманието не само на професионалистите, но и на широката публика.

Архитектурното направление е известно в България като сецесион. То бележи в по-широки горни граници прехода между XIX и XX в. В европейската архитектура сецесионът навлиза през последното десетилетие на XIX в. С поглед напред, отричайки историцизма, той се стреми да усвои потенциала на новите строителни материали и техники, и да приложи съвременните технологии. Сецесионът черпи вдъхновение от природата, търси израз в свободата и лекотата на формите и създава свой образен език от причудливи форми, сякаш изтъкани от движение.

Десетилетията след Освобождението на България са белязани от стремежа да се достигне материалното и културно ниво на западноевропейците. Първите страници на новата българска история и архитектура се пишат в движение. Българските архитекти, макар и носители на нови идеи, в същото време са творчески ангажирани с все по-високите изисквания на заможните слоеве на населението. Те имат нелеката задача да възпитават вкуса на българина и да създадат стойностни архитектурни творби.

Сецесионът прониква в България най-вече по линията на търговските пътища - по суша и по вода. Изразява се с използването на сецесионни украси като маскарони, панделки, гирлянди с плодове, плетеници, пиластри и плоски подпрозоречни пана, раковини и железни маркизи, стъклописи, разнообразни геометрични фигури, каменни и

дървени „дантели”, профилирани дървени конзоли и други, оформени като грабливи птици. Тази неостилова еkleктика плъзва от стените към дограмите и парапетите на балкони, тераси и стълбища, по оградните врати и решетки от ковано желязо и създава новата естетика на града.

Българският сецесион като цяло е еkleктичен в своята същност. Той втъкава в архитектурния израз богата палитра от различни елементи, характерни за други епохи и стилове. Това става повод за отричането му или приобщаването му към романтизма. Едва в края на XX в. интересът към българската сецесионна архитектура се възражда.

Глава I. Исторически преглед и състояние на проучванията

1. В Европа

Европейската научна мисъл в последното десетилетие на XIX в. разглежда сецесиона в другите му прояви – като нов стил в живописта, пластичните и приложни изкуства и по-рядко като направление в европейската архитектура. В първа глава са ексцерпирани сравнително по-новите (за последните 40 години) проучвания на автори от различни части на Европа. Направен е опит да се съпоставят разнообразни гледни точки и тяхното пречупване през местната традиция в представянето на това ново направление в изкуството, дизайна и архитектурата. Прегледът на изворите включва по-пространните монографични изследвания на различни автори и по-подробно - българските. Те са подредени хронологически с начало 1976 г.

2. В България

Големите архитекти на сецесиона (най-широко разпространеното засега наименование), създават принципите и формите на една нова естетика, която претендира да е откъсната напълно от класическата. Преминаването през етапа на сецесиона е различно в различните страни. В слабо развитите европейски държави, каквато тогава е и нашата, той приема специфичната форма на националноромантичните направления в архитектурата. Като скъсват с неокласическите принципи в архитектурата, архитектите на тези страни се стремят да възродят националното и да се спасят от обезличаващия космополитизъм на новосъздаващата се архитектура на Западна Европа.

Всъщност, в отделните държави, характеристиките на сецесиона имат своя специфика. Сходство може да бъде търсено само в посока на общност на процесите и етапите на развитие, а не в конкретните явления.

Направеният преглед на публикуваните досега проучвания върху българския сецесион води до **няколко извода**. Българската архитектурна наука минава през няколко

периода по отношение на оценката си за сецесиона. До средата на XX в., поради малката дистанция във времето, няма теоретични анализи и съпоставки. Около средата на века, в унисон с политическите възгледи, сецесионът е отречен и заклеймен като упадъчно буржоазно архитектурно и художествено направление. След няколко десетилетия negliжиране и предпазливо заобикаляне на темата, през 80-те години на миналия век се появяват бегли споменавания и коментари. Едва през последните десетилетия, макар и тематично ограничени, се появяват съвсем малък брой публикации. Сто години делят българския сецесион от началото на по-задълбочените му проучвания. Идва времето на заслужен интерес към един немалък дял от архитектурното творчество на значителен брой български архитекти.

Глава II. Стилкови белези и специфика на европейския сецесион

1. Названия и типични елементи

Сецесионът като модерно течение от края на XIX в. и началото на XX в. се появява в Австрия и Германия и се разпространява по-късно в повечето европейски страни, Русия и САЩ. До края на първото десетилетие на XX в. той вече е възприет в цяла Европа. Като синоними на термина сецесион се разглеждат *югендцил*, *ар нуво*, *ар нуово*, *либърти* и *модерн*.

Сецесионът използва силно стилизирани форми, най-разнообразни техники и материали. Благодарение на това, и архитектурната форма придобива непознат до тогава образ и пластичност чрез използването на богати орнаменти. Сецесионът дава израз на новите обществени отношения и модели на поведение.

2. Кратък обзор на проявите на сецесиона в европейските страни

Сецесионът обхваща всички форми на изкуството и дизайна. Така той създава ярък контраст между себе си и дотогавашните разбирания за разделение на изкуствата на изящни и приложни. Целта е постигане на романтично усещане, ведро и жизнелюбиво настроение. Използват се преплетените асиметрични форми на камшиковидната крива. Влагат се нови и много скъпи материали. Във всичко ясно личи вниманието към детайла и изработката. Най-често използвани са вълнообразните форми като например стилизирани женски коси, ластари, пълзящите флорални мотиви, вълни и пламъци.

За отбелязване е, че прилагането на органичното спира само до фасадната декорация и детайлите. Балконите и еркерите са подкрепени от стилизирани клони на дървета, от атланти и херми, изработени от камък или гипс. Органичните форми на

сецесиона трудно се вписват в архитектурата. Крайният резултат при прилагането им добива вид на безразборна декорация, което се смята, че е един от основните недостатъци на това архитектурно течение. То си поставя за цел да направи изкуството част от всекидневния живот.

3. Влияние на европейският сецесион върху първото поколение български архитекти

Техническият напредък и индустриалният възход в Западна Европа през XIX в. водят до небивал стопански разцвет на основата на евтините суровини от колониите. Търговски и индустриални предприятия, параходни компании и застрахователни дружества, натрупват огромни богатства и поставят нови задачи пред архитектурата. Веществен израз на стопанската си мощ те търсят и чрез изграждането на големи представителни сгради от нов тип.

В България картината не е по-различна. Сецесионът в архитектурата се появява със закъснение – около 1903 г. Навлиза благодарение на нашите първи завършили на Запад архитекти и някои чужденци. Икономическото развитие налага и у нас изграждането на обществени постройки от нов тип и повишена култура при проектирането на жилищни сгради.

Благодарение на таланта на творци като Георги Фингов, Никола Лазаров, Киро Маричков, Петко Момчилов, Наум Торбов и Йордан Миланов, ние днес се радваме на едни от най-красивите сецесионовы сгради в столицата. Някои от тези архитекти работят и в други от големите български градове (Никола Лазаров, Киро Маричков, Георги Фингов, Йордан Миланов).

Нашите архитекти не копират обекти и детайли от сецесиона на други европейски държави. Орнаментално–декоративните мотиви по фасадите са взимствани от природата. Представяват стилизирани и претворени растителни форми, като чрез използването им се подчертават пластичните възможности на материала.

От синтезираната дотук информация се налагат следните **изводи**:

Новият вкус към парадност и външна изява отхвърля съдържаното благородство на разпространения дотогава пиетет към ренесансовото палацо. Орнаментално декоративните мотиви по фасадите обикновено представляват стилизирани и претворени растителни форми. Тези форми не са подчинени на стилова система и на точен канон, затова са така многобройни, разнообразни и емоционално въздействащи. Чрез пластичната украса и богатството на използваните материали, се цели външно демонстриране на заможност и положение в обществото.

На по-късен етап в България е пренесен, т. нар. висок мюнхенски сецесион от следващата група архитекти завършили там (Коста Николов и Йордан Йорданов). Появява се разновидност на сецесиона, коренно различна от дотогавашната. Липсват закръглеността на формите и растителните орнаменти. Въздействието на тези образци се изразява в сухото и схематично третиране на фасадите. Успоредно с това се запазва стремежът за свързване на сецесиона с българската традиция. Тази обвързаност се проявява при проектирането на черковна и манастирска архитектура, спазвайки типичната за византийския стил тектоника.

Първите десетилетия на XX в. сякаш слагат край на развитието и експлоатацията на сецесиона у нас. Краткият период, който обхваща това „ново и модерно изкуство“, оставя своя отпечатък върху едно цяло архитектурно поколение и е неизменна част от развитието на архитектурата като цяло. Софийският сецесион отшумява, оставяйки немалко творби, които се отличават предимно със своята артистичност.

Сецесионът оставя трайни следи във всички български градове. Някои от сградите с типичните му стилови белези участват активно в градските силуети. Значително по-късно – до последната четвърт на 30-те години на XX в. се срещат единични примери не само в градовете, но и в по-заможните села. Всяка загуба на една от тези сгради, води до обедняване на стилового разнообразие на българската архитектура и затова те трябва да са под закрилата на Закона за културното наследство.

Глава III. Сецесионът в България – пътища на разпространение

1. Поява и пътища на разпространение

Пътищата на разпространението на новото архитектурно направление са продиктувани от различни фактори. Повечето от завърналите се от обучение в Европа архитекти работят в столицата. В София има широк професионален фронт за експерименти с новите технологии и дизайн. Оттам те ги разпространяват в големите български градове.

Друг начин на проникване са търговските пътища по вода – от север и запад по р. Дунав и от изток и юг – по Черно море. Тук от значение са желанията на инвеститорите. Обикновено те са заможни търговци, които пътувайки из Европа са свидетели на разпространението на новото архитектурно направление. В зависимост от личните си предпочитания, финансови възможности и вкус, те намират подходящи за целта архитекти. Централните градски части и ъгловите парцели са в прицела на изявата им.

Тук представената теза се основава на проучвания по темата сецесион в ексцерпиранията литература. Опорна точка е столицата. Надграждането се състои в

задълбочаване изследванията за обекти разположени в крайдунавските градове и крайморските пристанища. Вниманието основно е насочено към архитектурата и образците на Варна, с техните стилови характеристики. Значителен обем от работата се посвещава на представянето на пластичната фасадна декорация и елементите от ковано желязо, в цялата им гама.

2. Примери по пътищата на разпространение

СОФИЯ

На фона на най-ранните европейски образци сецесионът закъснява с появявата си на българската архитектурна сцена (около 1903 г.). Завърналите се от Европа творци поставят съвършено нови изисквания спрямо художествения живот у нас. Чрез своите изяви, обединени от общи идеи, те създават нов естетически вкус в обществото.

Изграждането на столицата на България след Освобождението е приоритетна задача на управниците и на цялата нация. Представителните централни части на София добиват нов облик чрез новопостроените елитни жилищни сгради. Градът постепенно се разделя със средновековния си вид. Издигат се не малко обществено значими сгради, както и няколко от най-красивите ни храмове.

ВИДИН

През разглеждания период Видин също преживява подем. Строят се представителни сгради, в които могат лесно да се открият заемки от европейската архитектура на страните около р. Дунав.

ЛОМ

Лом е голям речен пристанищен център, втори по значение за България след Русе. Той е най - близкото пристанище до столицата. В града към 1986 г. има 57 сгради, които са обявени за архитектурна културна ценност. Намират се основно по главната улица на Лом. Собственост са на големи търговски фамилии в миналото, притежаващи магазини и търговски складове (Миланези, Стойкови и др.). Стилът им е "късен сецесион" и "псевдо барок" и се отличават с изтънчен вкус и изисканост на фасадите.

СВИЩОВ

В самия център на Свищов се намира една от най-красивите сгради в града - къщата на търговеца Михаил Аврамов. Тази единствена по рода си и с право наричана „замък“ постройка впечатлява минувачите със стилния си елегантен и величествен вид. В Свищов сецесионът получава широко приложение не само през първото, но и през следващото десетилетие на ХХ в.

РУСЕ

През последните години на XIX в. се появяват масивните къщи с каменни основи и тухлени стени. Започва активното използване на желязото, стоманобетона, стъклото и различни елементи за украса. Мансарден покрив, дебели стени, високи тавани – това са част от основните характеристики на новите къщи, които русенската аристокрация издига.

Централната част на града се оформя като единен архитектурен ансамбъл, фасадите на който са украсени с еркери, балкони, колони, пиластри, арки, скулптурни фигури, бюстове, монограми и гербове. Покривите са от галванизирана цинкова или медна ламарина, завършващи с кулички, ветропоказатели, гръмоотводи и красиви парапети. Почти всяка сграда има мансарда.

СИЛИСТРА

Сградите от началото на XX в. се отличават със сходни елементи както на късния сецесион, така и на еkleктизма. Това са декорациите под еркерите на сградите и оформлението на прозорците, имитиращо гръцки храм. Така, благодарение на тази смесица от архитектурни стилове, Силистра придобиват европейския си облик, който го свързва и го прави част от Европа.

КАВАРНА

От началото на XX в. Каварна продължава да бележи бърз възход, превръщайки се в стопански и културен център. През 1906 г. селището е обявено за град. През 1940 г., съгласно Крайовската спогодба, Южна Добруджа (респективно и Каварна), е предадена на Румъния. В резултат на румънското управление развитието на града е силно възпрепятствано. Сецесионовите образци са предимно по главната улица, на ъглови парцели.

БАЛЧИК

В българските морски градове сградите се строят различно. Там има много камък, което благоприятства солидните строежи. Нови къщи започват да си строят занаятчиите, дребните търговци и чиновниците. Те са с малки стаи, без санитарни помещения, но затова пък украсени с пиластри в ъглите, с профилирани (изпълнени от мазилка) рамки около прозорците, корнизи и фризове с геометрични орнаменти. Търговци, банкери, държавни служители и лекари са заможни хора и техните жилища и кантори се проектират предимно от румънски или италиански архитекти. Естествено, те са с европейско образование и култура. Благодарение на тях Балчик, както и Каварна променят облика си изцяло.

В края на XIX и началото на XX в. градът придобива съвременния си облик. Строят се първите индустриални сгради, мелници, трасират се улици. Старите къщи и калдъръмените улици са ”запазената марка” на т. нар. ”Белия град”.

При така направения кратък преглед на пътищата на разпространение на сецесиона, превес при представянето имат жилищно-търговските сгради. Много по-малко са образците на изцяло жилищни постройки. Същата картина се наблюдава и при сецесионовата архитектура на Варна.

ГЛАВА IV. Сецесионът в архитектурата на Варна - пластични форми и сравнителни характеристики при детайлното формообразуване

Важно е да се уточни, че типичната за сецесиона стилистика навлиза в града в периода 1908-1910 г. За горна граница на прилагането ѝ се приема 1925-1927 г., когато са регистрирани последните примери. В тези рамки проявленията са най-разнообразни.

Специфичното местоположение на Варна осигурява разнообразни видове достъпност и неизбежно свързва множество култури и хора. Етническото разнообразие на населението се формира на базата на предимно търговския характер на града. С настъпването на XX в., Варна започва да променя облика си, чрез застрояването на новите булеварди с модерни и стилни сгради. Първоначално носители на новостите в архитектурата са чуждестранни архитекти. Те са последвани от първата вълна елитно образовани във Виена, Мюнхен, Париж и др. български архитекти.

1. Творците на сецесиона във Варна

В града, по времето на неговото засилено развитие, са творили най-вече арх. Дабко Дабков (1875-1945 г.), арх. Манол Йорданов (1877-1959 г.), инж. Йосиф Хаджистоянов (1880-1939 г.), арх. Георги Костов (1883-1959 г.), арх. Антон Франгя и арх. Стефан Венедикт Попов (1889-1956 г.).

2. Методология на научното изследване

Проучването и изучаването на предложените обекти е извършено по следната **научна методология**:

- Документално историческо изучаване;
- Градоустройствено проучване;
- Изучаване на обекта и наблюдения на място;
- Ценност на обекта в средата;
- Графична документация;
- - Фотодокументация.

Тази **методология на изучаването** на една сграда е изпитана по време на обучението на дипломанти по „Опазване на архитектурното наследство“. Доказала е своята ефективност при множество извършени проучвания на сгради, недвижими културни ценности (НКЦ), с обществена и жилищна функция.

В последните десет години се поддържа електронен архив на архитектурното наследство на Варна. Така е съхранена актуална информация за обекти, някои от които във времето загубиха голяма част от качествата си. Други, по силата на икономически интереси, изчезнаха от картата на града.

3. Държавна и общинска политика за опазване на сецесиона на Варна

В процеса на събиране на материали възникна нуждата от споделяне на информацията. Община Варна се инициира и сформира отдел „Недвижимо културно наследство“, с който катедра „Архитектура и урбанистика“ си партнира. Официалното му функциониране започна през юли 2018 г. Събраните през 10^{те} години данни им бяха предоставени за допълване на информацията в работния регистър на декларираните обекти със статут на недвижими културни ценности в гр. Варна, съхраняван от Националния институт за недвижимо културно наследство (НИНКН).

Краткият обзор на грижата за архитектурното наследство на Варна през годините, в общи линии очертава нерадостна картина. Една от причините за избора на темата на настоящата дисертационна теза бе желанието да се проучи и систематизира поне един период от архитектурата на града.

4. Етапи на проучване

За целите на проучването са издирени поредица от карти на Стара Варна, които помагат за проследяване развитието на града и нарастването му като територия (от 1878 до 1933 г.). С помощта на картния материал се установяват: мащабите на териториалното нарастване на града, прираста на населението, вида на градското планиране, изместването на центъра на север и североизток, появата на съвременната градска структура и нарастването на градската територия на север и северозапад.

Тук е мястото да се обърне внимание, че Варна е стара територия, заселена още през VI в. пр. н. е. Не трябва да се забравя, че именно под старата част на града се пазят богатствата на отминалите времена, и не бива с лека ръка тя да се преустрои.

5. Подбор, анализ и систематизиране на изходния материал

След проведено проучване, издирване и наблюдение на място се откриха определен брой сгради носители на белезите на сецесиона. С изключение на няколко образци, не се установи прилагането на пълния сецесионов апарат. Селектирани бяха общо 167 сгради, с повече или по-малко характерни черти на архитектурното течение. При някои от тях се проявяват в плана, при други - в пластичната фасадна декорация, в скулптурата, кованото желязо и орнаменти. Освен по външни белези, част от сградите са селектирани и по проявления в интериора - полихромна украса по стени и тавани, стъклописи и подови настилки.

Приложението на сецесиона във варненската архитектура обхваща главно фасадната украса и решетките от ковано желязо за прозорци, входни врати, огради и други. Понякога влиянието на сецесиона върху къщите на Варна е ограничено само в решението на сградите. Анализирането на голям обем оградни решетки навежда на мисълта, че е възможно те да се появяват в по-късен етап спрямо сградите.

Сравнителният анализ дава най-добри резултати в случая, благодарение на автентичните каталози на дворни порти, парапети на балкони и маскарони. Те създават ясна представа за предпочитанията на клиентите и финансовите им възможности от една страна, личния и масов вкус, и от друга – възможностите на местните ателиета.

Каталожните таблици показват предпочитаните модели, отделни мотиви и най-разпространените комбинации. Както се установява, има пълно съвпадение с каталожните модели. Този факт води до заключението, че те биха могли успешно да се използват при реставрационната практика, когато са изгубени частично или напълно оригиналите.

6. Сравнителни характеристики при детайлното формообразуване

Големият обем на изходният материал позволи систематизирането на основните характеристики при детайлното формообразуване на сецесиона. Въз основа на сравненията могат да се изведат принципите на комбиниране на обичайните форми. Боравейки с установен набор от елементи, обслужващи пластичната украса.

Преди да бъдат обобщени резултатите от разработването на темата „Регионални форми на сецесиона в архитектурата на Варна – сравнителни характеристики при детайлното формообразуване“ трябва да се направи една уговорка. Не всички от изследваните сгради притежават всички сецесионовы проявления. На места са добавяни по-късно сецесионовы елементи към екстериора на обектите (някой и друг парапет на балкон, или лепешна декорация и пр.). Очевидно, собствениците са се изкушавали по някакъв начин, да са в крак с модата.

Значителен брой архитекти придават сецесионово звучене предимно в централните части на Варна. Чрез използването на **научно-приложни методи** (изработване на фотодокументация, класифициране в табличен вид на сецесионовите елементи и сравнителен анализ спрямо оригинални каталози) авторът разкрива основните сецесионовы белези.

Заключение

Многозначността на сецесиона и многообразните му форми, не са генерирани от капризност, а от ситуацията, която е довела до възникването им. Тази протворечивост е резултат от дисонанса между изкуството и технологичния напредък. През деветнадесети век той е бил очевидно все по-смачкващ и предизвикващ проблеми, които чакат своето

бързо разрешаване. Към 1890 г. моментът назрява. Напрежението се освобождава в експлозивен прилив на творческа енергия, чието въздействие се чувства надалече. Този взрив може би обяснява, защо толкова много е било произведено в такъв кратък период от време.

Настоящото проучване на варненския сецесион се фокусира върху няколко основни характеристики, за да се запази цялостния поглед. Набляга се на дизайна на пластичната украса, което служи за да покаже степента, до която сецесионът е отговор на външни стимули. Погледнато от този ъгъл изглежда, че до голяма степен тя е рефлекторна реакция към въздействието на технологията и съпътстващите я явления. Навсякъде има тласък към нов вид изкуство, което не е нито сервилно копие от миналото, нито имитация на чужд вкус. Завръщането на изчезналите в предходната епоха, естетическо чувство и усет, водят до сецесиона.

Успоредно с нагласата за европеизиране във всички области на живота, през разглеждания период в България възниква желанието за развиване на народностното начало. То обхваща всички области на духовната култура, в това число и архитектурата. Крайморските градове, свързани чрез местоположението си с румънските и руските пристанища, с Цариград и средиземноморските градове, преживяват по-различно развитие. В тях много рано прониква архитектурата на сецесиона и възрожденската схема на черноморската къща е изоставена.

3. Научни публикации в нерелативирани списания с научно рецензиране или в редактирани колективни томове

3. Илиева, Ж., Проучване и проект за опазване на един архитектурен паметник във Варна, Научен алманах, серия "Архитектура и строителство", кн. 5, ВСУ "Черноризец Храбър", Варна, ISSN 1311-9222, стр. 130-137, 2011

Големият брой архитектурни паметници във Варна и тенденцията от последните години да се акцентира върху културно-историческото наследство задължава специалистите да отделят по-голямо внимание и на проблема за опазването му. Проучването включва исторически анализ на района между Катедралата и бившата Девическа гимназия и по-специално на една сграда, построена по проект на френския архитект Пиер. Проектът включва реставрация на първоначалната сграда и предложение за щадяща паметника адаптация.

4. Илиева, Ж., Църковния храм в с. Долен - състояние и проблеми на опазването му, Научен алманах, серия "Архитектура и строителство", кн. 6, ВСУ "Черноризец Храбър", Варна, ISSN 1311-9222, стр. 138-144, 2012

Село Долен се намира в близост до град Сатовча. Първите поселения са възникнали в защития природно с хълмове и гора дол и са поставили началото на днешното селище Долен. През 1977 г. Долен е обявен за исторически и архитектурен резерват, заедно с обявяването на с. Ковачевица, което се намира в близост. Селото се състои от две части – стара и нова част. Именно старата част е обявена за исторически и архитектурен резерват. Докладът представя систематичен анализ на състоянието и проблемите при опазване на сградата и средата ѝ.

5. Илиева, Ж., За да има бъдеще българското културно-историческо наследство, Сборник доклади: Бъдещето на българското културно-историческо наследство през погледа на младия учен, УБИТ-София, Изд. "За буквите - О писменехъ", София, ISBN 978-619-185-141-6, стр. 97-103, 2014

Издигането на българското културно наследство до един от основните държавни приоритети е залог за опазването му. Специализираното висше образование трябва да се превърне в инструмент за усвояване на методика за изучаване и създаване на устойчиви модели, водещи до съхранена автентичност. И ако държавата страни от тази идея, то науката е тази, която трябва да я подтикне по този път. В противен случай културното наследство е мъртъв капитал, а това е сигурен белег за упадък на обществото ѝ.

6. Илиева, Ж., Металът в архитектурното наследство на Варна - проблеми в опазването му, Годишник на ВСУ "Черноризец Храбър", том XXIII, ISSN 1310-800 X, стр. 218-227, Варна, 2017

С настъпването на XX-ти век Варна се европеизира като през разглеждания период постепенно възникват модерни и стилни сгради. Носителите на новите идеи са архитекти, получили образованието си в Западна и Централна Европа. Като ново явление в европейската архитектура сецесиона на Варна е в своя апогей в периода 1910-1912. То замества еkleктиката от предходните десетилетия. Експресивният му език е в контраст с популярните класически пластични форми и декорации, и разкрива нов творчески репертоар. Формите в пластичните декорации са меки, гладки и спокойни. Най-отличителен са при линейни изображения. Металопластиката от ковано желязо е неразривно свързана със сецесионната стилистика и детайли, при оформяне на варненската архитектура в периода 1889-1928. Задълбочените проучвания ни дават информация за функционирането на специализирани работилници в кв. „Табаната“ във Варна. В миналото са използвани френски и немски каталози с модели.

7. Илиева, Ж., Античното недвижимо археологическо наследство на Варна, Годишник на ВСУ "Черноризец Храбър", том XXIV, ISSN 1310-800 X, стр. 220-235, Варна, 2018

Недвижимото културно наследство на Варна се състои от две неделими части – археологическо наследство и сграден фонд - културна ценност от XIX-XX век (след Освобождението – до около 1935 г.). Предмет на настоящото изследване са сведенията за архитектурните културни ценности, датиращи от възникването на града през VI век пр. Хр. до края на късната античност – VI век. Включена е кратка информация за вече разкритите археологически обекти:

- три антични крепостни стени, кули и порта;
- римските и късноантични терми на Одесос;
- няколко култови постройки;
- водни съоръжение и водопроводи;
- късноантична куполна гробница-мавзолей.

Много малка част от археологическото наследство на Варна е оцеляла в условията на хилядолетната история на града. Столетия предходните строежи са били кариера за готов строителен материал за следващите. И така градът продължава да живее, макар че не винаги е толерантен към археологическото си наследство.

8. Илиева, Ж., Дървени покривни конструкции във Варна от края на XIX и началото на XX век, Сборник доклади от IX Международна научна конференция "Архитектура и строителство - ArCivE", ВСУ "Черноризец Храбър"-Варна, ISSN 2367-7252, стр.105-120, 2019

Проучването обхваща пет съхранени примера на дървени покривни конструкции на емблематични за периода обществени сгради. Повечето от тях са широкоплощни, а функциите им са различни. В наши дни само Юнашкият салон (спортна зала) и Локомотивното депо са запазили първоначалното си предназначение. Две от сградите са на бивши училища - Девическа гимназия и Мъжка гимназия. Последния пример е сграда, преминала през множество функции, а днес е приютила Музея за история на Варна. Два от примерите са на единствените в града отворени дървени покривни конструкции. Докладът представя наличната графична и фото документация. В него са изследвани, доколкото е възможно, обичайните за епохата строителни практики и индивидуалните проектантски предпочитания.

9. Илиева, Ж., Строителни материали и техники във възрожденската архитектура на Троян и околните селища, Годишник на Университета по архитектура, строителство и геодезия, том 52, брой S1, ISSN 2534-5759, стр. 1583-1595, 2019

Докладът предлага поглед към темата за строителните материали и техники във възрожденската архитектура на Централен Балкан. Ще се разгледат причините за подбора им и постигнатата чрез тях енергийна ефективност. С използването на подходящи примери ще бъде представена строителната практика в района на Троян и околните селища. Изследването предполага събирането и доказването на прилики и отлики в традиционното строителство, предвид географското ситуиране, големината на населените места и поминъка.

10. Илиева, Ж., Идеини проекти за превръщането на "Варненски некропол I" в туристически археологически обект, Сборник с доклади от XXIV национална конференция "България в световната история и цивилизации - дух и култура", Сдружение "България - дух и култура", ISSN 1314-7401, Варна, 2020 (под печат)

Докладът представя резултата от проведения конкурс за консервация и социализация на „Варненски некропол I”, проведен с участието на студенти от ВСУ „Черноризец Храбър“. За консултанти по проекта бяха привлечени експерти от Регионален исторически музей Варна, които ориентираха участниците за етапите и спецификата на археологическите дейности на обекта. В резултат бяха изработени три идейни проектни предложения за експониране местата на ценните находки и начинът за наблюдение на бъдещите археологически дейности. В проектите са предложени решения за цялостна социализация на обекта, включваща различни мероприятия за превръщането на „Варненски некропол I” в популярна туристическа дестинация.

11. Слаев, Ал., Илиева, Ж., Значението на финансовите инструменти за градското и регионално развитие, e-Journal VFU, Архитектура и строителство, брой 13-2020, ВСУ "Черноризец Храбър", ISSN 1313-7514

Тази статия разглежда ролята на монетарните инструменти за ефективността на планирането. Главната цел на изследването е да докаже тясната връзка между двата основни типа инструменти на централното планиране: административно-командните мерки и монетарните лостове. Тезата на статията е, че понастоящем в планирането се използват преди всичко мерки от първия тип, но инструментите от втория тип осигуряват висока ефективност на плановете. За да се провери верността на тезата, статията проучва примери от устройственото планиране и развитие на български градове и територии.